

XXXVIIIè CURSET. Jornades Internacionals sobre la Intervenció en el Patrimoni Arquitectònic

PATRIMONI SACRE: PERMANENT INNOVACIÓ

Barcelona, 11-14 de desembre de 2014

Endangered Species

Glòria Serra Coch, Anežka Prokopová

La supervivència de l'ésser humà i, per extensió, de les espècies animals, sempre ha estat estretament lligada amb la seva capacitat d'adaptació. Actualment, el patrimoni religiós de la majoria de ciutats d'Europa, per una disminució de l'assistència, es pot considerar en perill d'extinció. L'amenaça de demolició o d'extrem deteriorament dels edificis ha anat augmentant exponencialment al llarg del temps i ens demana una reacció eficaç a aquesta situació. El departament de Rehabilitació de la universitat de Delft investiga, des de fa uns anys, la possibilitat d'aplicar un canvi d'ús en edificis religiosos existents amb problemes de preservació. Aquesta estratègia d'adaptació podria ser una resposta que obrís el camp a noves possibilitats innovadores, però la seva execució necessita d'un anàlisi extens i un desenvolupament acurat.

Se vogliamo che tutto rimanga com'è, bisogna che tutto cambi.

Les paraules pronunciades per Tancredi al famós llibre de Tomasi di Lampedusa, *Il gattopardo* podrien ser la cita representativa d'una necessitat d'introduir nous inputs en l'existent per permetre'n la preservació. La supervivència de l'ésser humà i, per extensió, de les espècies animals, sempre ha estat estretament lligada amb la seva capacitat d'adaptació. Canviar, la flexibilitat i adaptabilitat són paràmetres que defineixen la condició humana. La pregunta que es deriva aleshores és: fins on pot arribar a canviar un individu sense modificar tant la seva pròpia naturalesa com per deixar de ser considerat el mateix?

El respecte pel passat és inherent a l'arquitectura i la societat holandeses, alhora que la capacitat d'adaptar l'existent a les noves necessitats. L'anàlisi cultural i el debat arquitectònic es posen en comú per poder adequar el patrimoni històric a la realitat existent i, d'aquesta manera, garantir-ne la preservació.

RMIT, Research and Education for Modification Intervention and Transformation, és un departament de l'escola d'arquitectura de TU Delft, Holanda, dedicat específicament a la rehabilitació. El departament organitza un curs de projectes centrat en el cas de les esglésies on cada quadrimestre es varia la ciutat a estudiar. El curs s'estructura en tres fases: La primera és una recerca sobre les qualitats arquitectòniques de les esglésies. La segona és un anàlisi de les esglésies de la ciutat escollida, tenint en compte any de construcció, característiques generals, estat actual, etc. Finalment, l'última fase es tracta d'una proposta de canvi d'ús i el seu desenvolupament projectual.

La llum va ser la qualitat arquitectònica escollida en el nostre cas per investigar en relació a l'arquitectura religiosa. La il·luminació, tant natural com artificial, és un tema de major importància en la percepció dels espais religiosos i pot ser estudiada des de moltes vessants. La nostra recerca sobretot es centra en la contraposició entre llum i ombra, la idea que els efectes de la il·luminació serien impossibles sense la presència de la foscor. La dualitat llum-obscuretat —és una eterna parella establint un diàleg que va des de la ciència més pura a la alegoria més abstracta i es reflexa en l'arquitectura fins a definir-la. En el cas de les esglésies, aquest diàleg es posa sovint al servei d'un propòsit ideològic que crea una relació molt interessant entre llum i forma arquitectònica. D'altra banda, al llarg del temps, amb els canvis d'ideologia, de litúrgies i l'evolució de les tècniques constructives, l'ús de llum i la seva voluntat expressiva va canviant. Des del focus posat en l'altar de l'arquitectura romànica a la

desmaterialització del mur de la gòtica, el ritme del renaixement o el clarobscur de l'arquitectura barroca, la llum i la seva expressió religiosa han avançat en conjunt durant segles d'història religiosa i arquitectònica. (Fig. 1)

El nostre grup es va centrar en la ciutat de Rotterdam, un cas especialment interessant per la seva història particular, que la diferencia en gran mesura d'altres ciutats holandeses. Rotterdam va ser intensament bombardejada el 14 de maig de 1940, deixant una ciutat completament reduïda a cendres. La major part de la seva reconstrucció es va realitzar entre els anys 1950 i 1970, quan es va bastir un nou centre de la ciutat que es basava fonamentalment en els principis de l'arquitectura moderna. Actualment, Rotterdam és el tercer port més transitat del món, després de Singapur i Shangai, fet que converteix la ciutat en el centre industrial i logístic més gran d'Europa. La ciutat també es caracteritza per la seva diversitat ètnica, amb només un 50% d'habitants holandesos registrats i una varietat de procedència de l'altre meitat que inclou només un 10% d'immigrants europeus.

Dins d'aquest context, podem observar la falta de construccions religioses anteriors al bombardeig de 1940, fet que les converteix en encara més valuoses pel patrimoni cultural i religiós de la ciutat. Ara mateix, trobem un total de 120 esglésies a Rotterdam de les quals, només 4 són anteriors a 1800, més d'un 50% tenen problemes financers que dificulten les seves possibilitats per afrontar les grans despeses de manteniment i 7 estan buides. 16 esglésies, un 13% del total, estan declarades monuments nacionals i, per tant, protegides. D'altres tenen un status que les classifica com a monuments de menor importància, amb la seva conseqüent reducció de la protecció i ajudes ofertes pel govern.

D'altra banda, un 22% de les esglésies presenten usos diversos addicionals, un fet que clarament ajuda a finançar-les i afrontar els costos de manteniment. Aquesta solució és vista per molts com una bona opció futura i moltes congregacions es plantegen la possibilitat de utilitzar espais de l'església per altres usos. L'opció més adoptada és la de cedir certes aules per a l'ús d'escola o guarderia. D'altres complexes religiosos més grans són capaços d'incloure una biblioteca adjacent o, fins i tot, un bar.

Malgrat tot, la problemàtica general en el cas de les esglésies segueix present. Més edificis van quedant progressivament buits a mesura que les congregacions es redueixen i les activitats realitzades entorn de les esglésies es minimitzen. No obstant, el poder simbòlic que l'edifici en si encara ostenta i els lligams emocionals establerts fan que molts dels habitants de l'entorn es neguin a voler perdre'l. D'aquesta manera, neix una contradicció, el barri vol mantenir l'església com a símbol extern però, alhora, no es vol fer càrrec del seu manteniment. D'altra banda, la construcció de les esglésies amb una voluntat de recollir una ideologia, sentiment o creença en el projecte arquitectònic, alhora que la seva tradicional funció comunitària i simbòlica pel barri, tendeixen a manifestar-se en una solució projectual de gran interès i representativitat de les tendències compositives de l'època. Aquest valor afegit converteix l'edifici en un objecte a preservar des del punt de vista arquitectònic, més enllà del seu valor religiós o social.

La proposta que el grup d'investigació de RMIT, conjuntament amb altres associacions, volien investigar és la possibilitat d'introduir un canvi d'ús en els edificis religiosos. La preservació de l'edifici i l'aportació d'un nou ús que sigui capaç d'afrontar el manteniment requerit és una opció que porta a l'extrem la ja mencionada addició de noves activitats dins del complex religiós. Aquesta opció ja ha estat desenvolupada en quatre esglésies de Rotterdam i moltes més a tot Holanda, la més famosa de les quals és la *Selexyz Dominicanen Bookstore*, un projecte de Merckx + Girod Architecten (2007).

El total canvi d'ús de l'edifici religiós, tot i que en alguns casos pugui ser l'única opció viable per evitar la seva demolició, comporta molts aspectes a estudiar i problemes tant constructius com arquitectònics o socials. D'aquesta manera, el departament RMIT, estableix un procediment d'anàlisi extens de l'església que serveix de full de ruta per a totes les decisions del projecte. La recerca inclou un anàlisi urbanístic de l'entorn que incorpora tant aspectes socials com la presència d'infraestructures, la tipologia arquitectònica del barri o la proximitat a altres centres religiosos. L'edifici també és analitzat des del punt de vista compositiu per determinar les seves característiques més representatives, alhora que les seves possibilitats. Finalment, es busca un

nou ús que pugui respondre tant a les necessitats i característiques del barri com a la naturalesa de l'església en si, i es desenvolupa un projecte que intenta utilitzar uns paràmetres que dialoguin amb l'existent basant-se en l'anàlisi realitzat.

Un exemple d'aquest mètode és el cas d'una església situada en el barri de Nieuwe Western, a Rotterdam. Després de l'anàlisi de la zona, es pot veure que els índex d'immigració són encara més alts que a la resta de Rotterdam, oferint un panorama d'àmplia multiculturalitat. Alhora, l'àrea també es caracteritza per una pobresa superior a la mitja de Rotterdam i un alt percentatge de conflicte. Totes aquestes observacions són utilitzades per a l'elecció de l'ús, que es decideix que ha de ser un espai de cohesió social alhora que reflecti la riquesa multicultural present, donant veu a cada ètnia en específic. El resultat és un mercat especialitzat en productes internacionals que també inclou un restaurant i un espai per a workshops de cuina. La configuració general de l'església, amb una planta de creu central i una nau de gran alçada, és també un punt positiu per a la disposició d'aquest programa, el quals necessiten unes grans llums i un volum d'aire en secció suficient per a garantir la ventilació adequada. Amb aquest projecte, la transformació de l'església busca reactivar la funció social i comunitària que anteriorment havia tingut per al barri, convertint-se en un punt de trobada per a persones d'origen diferent. (Fig. 2)

Tot i que la idea d'un canvi d'ús en el cas de les esglésies pugui semblar controvertida i, fins i tot, desafiant, el cas oposat, l'església utilitzant un edifici anteriorment amb una altra funció, ens sembla normal i, en molts casos, admirable. Podem citar les catacumbes utilitzades pels primers cristians per reunir-se, el famós cas del Panteon, un exemple d'arquitectura altament reconeguda que ha sobreviscut al llarg dels segles gràcies a la seva adaptació a diverses funcions, entre elles església catòlica. Un altre cas és la catedral de Siracusa, un antic temple grec que posteriorment ha estat transformat en catedral. (Fig. 3)

En qualsevol cas, el canvi i l'adaptació de l'arquitectura a noves necessitats i realitats social s'amplia a molts àmbits, posant de manifest les dinàmiques de l'arquitectura en general i la necessitat d'adaptació a noves circumstàncies per a la preservació al llarg del temps. L'elecció del canvi, no obstant, sempre implica una pèrdua a favor d'una situació diferent. No es poden introduir nous usos sense eliminar almenys reestructurar els antics. Aquesta renúncia a certs aspectes posa en entredit la identitat de l'element modificat. Si l'edifici d'una església és utilitzat per a una nova activitat, podem dir que encara forma part del patrimoni religiós? No existeix una resposta global correcta per a la resolució d'aquests casos i el debat probablement sempre restarà obert. No obstant, la necessitat d'un anàlisi en profunditat de cada situació en concret es fa patent. L'actitud proposada, en conseqüència, es basa en una recerca profunda de cada cas en particular i flexibilitat per respondre a necessitats concretes, sense restringir les possibilitats de innovació. Tot és possible si es fonamenta en una investigació sòlida i uns motius clars, que han de servir de guia per a prendre qualsevol decisió. (Fig. 4)